

Budovanie, pretrvávajúce a popieranie kultu P. O. Hviezdoslava v školských knihách

Vladimíra Vrajová

Abstrakt

Štúdia sa sústreďuje na reflexiu P. O. Hviezdoslava v školských knihách, pričom si všima budovanie kultu Hviezdoslava ako najväčšieho slovenského básnika. Materiálovú základňu tvorí tridsať dva didaktických publikácií pre základné a stredné školy vydaných v rokoch 1954–2021. Cieľom príspevku je na základe obsahovo-motivického rozboru (doplneného štylistickou analýzou referencií) zistiť, do akej miery je mýtus najväčšieho slovenského spisovateľa podporovaný a vytváraný školskou praxou. Svojím zameraním výskum spadá do areálu všeobecnej jazykovedy (štylistiky). Výsledky ukázali, že v druhej polovici minulého storočia sa spoločenský význam básnika spájal s ideologicky zataženými motívmi matky, ľudu/národa a práce, zatiaľ čo v 21. storočí dochádza k čistočnejšiemu prekonávaniu socialistických interpretácií.

Kľúčové slová: P. O. Hviezdoslav, školské knihy, kult osobnosti, stereotyp, štylistika.

Building, persistence and denial of the cult of P. O. Hviezdoslav in school books

Abstract

The study focuses on the reflection of P. O. Hviezdoslav in the school books, noting the building of the cult of Hviezdoslav as the greatest Slovak poet. The material base consists of thirty-two didactic publications for primary and secondary schools published between 1954 and 2021. The aim of the paper is to find out, on the basis of a content-motivic analysis (supplemented by a stylistic analysis of references), to what extent the myth of the greatest Slovak writer is supported and created by school practice. In its focus, the research falls within the area of general linguistics (stylistics). The results have shown that in the second half of the last century the social meaning of the poet was associated with ideologically loaded motifs of the mother, the people/nation and labour, while in the 21st century there is a partial overcoming of socialist interpretations.

Keywords: P. O. Hviezdoslav, school books, cult of personality, stereotype, stylistics.

DOI: 10.5507/epd.2022.021

Úvod

Štúdiá sa zameriava na reflexiu života, diela a osobnosti P. O. Hviezdoslava v školských knihách.¹ Hviezdoslav sa stereotypne považuje za najväčšieho slovenského básnika, hoci jeho poézia je neznáma, nečítaná a percepčne „mŕtva“ (Miko, 1995). Stereotyp v zmysle schematickeho a zjednodušeného zobrazenia reality nesúvisí s tým, že sa glorifikačné atribúty prisudzovali Hviezdoslavovi neopodstatnene, ale s tým, že sa zjednodušujú a dezinterpretujú (Bartmiński, 2016). Autorovu veľkosť si súčasní percipienti beletrie spájajú s náročným jazykom poézie alebo rozsiahlosťou umeleckého kánonu, nie s obsahovou výstavbou básní a ich novátorskou kompozíciou. Diskrepanciu medzi vsugerovaným presvedčením o význame spisovateľovej tvorby a jej recepčným nepoznaním reflektuje aj školská prax, ktorá síce zdôrazňuje básnikovu významnosť, ale cyklicky sprístupňuje tie isté diela a žánrové formy (sonety a eposy) bez zohľadnenia rozmanitosti Hviezdoslavovej umeleckej spisby.

Vo vzťahu k spoločnosti plnia školské knihy kultúrnu, politickú a persuazívnu funkciu, reflektujú tak národno-spoločenskú situáciu a politický režim doby, v ktorej vznikli (Mikk, 2007). Aj do didaktických textov sa impregnuje svetónázor a hodnoty dejin-

¹ Školské knihy sú zastrešujúcim termínom pre všetky didaktické publikácie: učebnice, čítanky, cvičebnice, pracovné zošity, prehľadové príručky pre maturantov a iné (Petlák, 2004).

nej éry (v štúdiu sa zameriavame na komparáciu socializmu a demokracie cez prizmu hviezdoslavovského kultu osobnosti). Naším cieľom je zistiť, ako sa kult Hviezdoslava ako najväčšieho slovenského básnika prejavil v učebných materiáloch (ergo školskej praxi). Tento zámer sa ďalej člení na čiastkové ciele:

1. konkretizovať presah socialistickej propagandy do učebných textov druhej polovice 20. storočia na obsahovo-motivickej úrovni;
2. na základe excerptovaných referencií na spisovateľa a jeho tvorbu identifikovať jazykovo-štylistické prejavy hviezdoslavovského kultu;
3. cez prizmu hviezdoslavovského kultu a jeho popierania/pretrvávania v 21. storočí komparačne zhodnotiť staršie a novšie školské knihy.

Nástrojom na dosiahnutie parciálnych cieľov je obsahový rozbor spätý s abstrahovaním ideologicky zaťažených motívov a doplnený prieskumom hviezdoslavovských referencií, pričom sa uplatňuje analytický, interpretačný a komparačný prístup. Sondáž v týchto súvislostiach spadá do výskumného poľa všeobecnej jazykovedy (štylistiky). Výskumná vzorka je bipolárna a tvorí ju:

- a) šesťnásť školských kníh, ktoré boli vydané v rokoch 1954–1995 (deväť učebníc, päť čítaniek, jeden prehľad pre maturantov, jedna metodická príručka);
- b) šesťnásť školských kníh, ktoré boli vydané v rokoch 2000–2021 (osem učebníc, päť prehľadov pre maturantov, tri pracovné zošity).²

Kritériom na zostavenie výskumnej vzorky bolo získať nehomogénnu, ale kvantitatívne vyrovnanú pramennú základňu. Napriek tomu sme zo starších školských kníh abstrahovali väčší textový súbor (32 NS), keďže sa v nich nachádza viac životopisných pasáží než v novších publikáciách (11 NS). Predpoklad, že jazykovo-štylistický a obsahovo-motivický obraz P. O. Hviezdoslava reflektuje konkrétne prejavy ideológie nielen v starších textoch (kde sú svetonázorové manifestácie typizované), ale aj v tých novších (kde eventuálne pretrvávajú), umožňuje zanedbať dichotómiu na úrovni stupňa školy a zamerať sa na posun socializmus → demokracia.³

1 Ideológia, kult osobnosti a kolektívna pamäť

Ideologická propaganda – v zmysle zámerného šírenia ideí s cieľom dosiahnuť ich prijatie verejnosťou (Pinkas, 2014) – nie je obmedzená na obdobie socializmu, ale je explicitne prítomná aj v komunikátoch dnešnej doby. P. Molnárová (2022) konštatuje,

² Datovanie sa v oboch prípadoch vzťahuje na prvé vydanie titulu.

³ Vo výskume uprednostňujeme binár *socializmus vs demokracia*, v ktorom je explicitne vyjadrená dominujúca dejinná ideológia, pred dichotómiou *obdobie pred rokom 1989 vs obdobie po roku 1989*, v ktorej nie je obsiahnutý svetonázor majority a ktorá nereflektuje rozdelenie analyzovaných textov podľa vročenia.

že demokracia je iba „ďalším, aktuálne preferovaným a dominujúcim typom ideológie, politickým, názorovým a hodnotovým usporiadaním spoločnosti, akými boli kedysi socializmus a komunizmus, pred nimi monarchia, kmeňové spoločenstvá alebo predstava utopistickej spoločnosti T. Mora“. Učebné texty a ukážky literárnych diel plnili v minulom režime politicko-ideologickú funkciu s cieľom vychovať generáciu budovateľov socializmu a proletariátu: hoci v 60. rokoch a počas tzv. Pražskej jari došlo k istému uvoľneniu⁴, tento stav trval bezmála štyri decéniá (Kučerová, 2019; Mikk, 2007). Po páde komunizmu sa do učebníc dostávajú komunikáty zastávajúce toleranciu, slobodu slova, multikulturalizmus, rodovú rovnosť, feminizmus alebo ekologizmus a ekoaktivizmus⁵, a viac sa zdôrazňuje grafická stránka. Na druhej strane aktuálne výskumy upozorňujú na pokles kvality didaktických publikácií rezultujúci z nedodržania zásady primeranosti alebo neadekvátneho rozsahu ukážok (Gejgušová, 2021; Kučerová, 2019; Váňová, 2021).

Ideológia má v tejto súvislosti dosah na textotvorný a štýlotvorný proces, čiže na tvorbu školských kníh. Medzi štýlotvorné činitele zaraďujeme súhlasne s poňatím J. Findru (2013) autora prejavu (subjektívny činiteľ), funkciu prejavu, formu prejavu, prostredie a adresáta prejavu (objektívne činitele), pričom k ich integrácii dochádza na úrovni témy ako parametra komunikačnej situácie *sui generis*. O kooperácii ideológie a štýlotvorných činiteľov, t. j. o „funkčnom zastúpení ideológie vo vzťahu k štýlotvorným činiteľom“, uvažuje P. Molnárová (2022). Táto skutočnosť sa do popredia dostáva pri výskume publikácií z druhej polovice minulého storočia, t. j. z obdobia, keď sa v školskej praxi potvrdzovala sociopolitická funkcia hviezdoslavovského kultu.

Kult osobnosti koreluje s nadštandardným uctievaním osobnosti a môže vyústiť do posvätnej adorácie až zbožštenia jednotlivca. Predpokladom vzniku kultu je zveličenie (a inkorporovanie) pozitívnych vlastností na jednej strane a zanedbanie negatívnych vlastností na strane druhej, čím vzniká nerealistický, ale súčasne sugestívny obraz človeka – prototypu, ktorý v societe plní (aj) unifikačnú funkciu. Kult osobnosti rozvíjali predovšetkým médiá, ale aj umenie, agitačná spisba, didaktické publikácie a školská prax (Hasarová, 2020). Vznik kultu súvisí s autorovou verejnou a spoločenskou aktivitou⁶, pričom zdôrazňovanie Hviezdoslavovej veľkosti sa pohybuje na osi spisovateľ ako

⁴ Demokrizačné tendencie sa týkali slobody slova, zrušenia cenzúry, zvýšenia možnosti cestovania alebo povolenia činnosti nekomunistických spolkov, nie upustenia od marxisticko-leninskej ideológie, oslavy proletariátu, smerovania ku komunizmu, budovania stabilnej socialistickej spoločnosti atď. Uvedené reflektuje aj školský zákon o systéme výchovy a vzdelávania 186/1960 Zb. z., zákon o vysokých školách 19/1966 Zb. z., vyhláška o výchove nových vedeckých pracovníkov 199/1964 Zb. z., vyhláška o postgraduálnom štúdiu 49/1967 Zb. z. a iné.

⁵ Tieto skutočnosti sú zahrnuté do povinného vzdelávacieho obsahu (prierezových tém v ŠVP), pričom nadobudnutie uvedených hodnôt je okrem iného cieľom výchovy a vzdelávania podľa školského zákona 245/2008 Zb. z.

⁶ Hviezdoslav bol čestným občanom Dolného Kubína, predsedom Matice slovenskej, členom revolučného národného zhromaždenia v Česko-Slovensku, vo svojej príležitostnej lyrike reflektoval dôležité regionálne i celospoločenské udalosti a milníky (otvorenie gymnázia v Dolnom Kubíne, narodeniny T. G. Masaryka alebo výročie vzniku ČSR) atď.

autorská osobnosť → spoločensky angažovaný spisovateľ, kde je okrem Hviezdoslavovho úmrtia (1921) dôležitým medzníkom predovšetkým februárový prevrat (1948).

S poéziou P. O. Hviezdoslava sa vedeckovýskumne vyrovnávali literárni vedci (J. Gbúr, J. Zambor, P. Zajac alebo Z. Rédey) i jazykovedci (F. Miko, M. Nábělková, K. Matějová, M. Marsinová a iní), pričom staršie state je potrebné v niektorých smeroch prehodnocovať, keďže vznikli v dobe, keď sa jednak etabloval kult Hviezdoslava ako najväčšieho slovenského básnika (čo poznačilo aj vedecký text), jednak literárna veda interpretovala niektoré motívy dobovým fokusom.⁷ Budovanie fenoménu Hviezdoslav je vo vedeckých textoch evidentné na niekoľkých úrovniach: v prvom rade ide o deklarovanie spisovateľovej spoločenskej zaangažovanosti v rámcoch kritiky šľachty, resp. buržoázie; ďalej o lásku k pracujúcemu ľudu, poťažne proletariátu a KSČ (Dubcová, 1980; Matějová, 1981), a nakoniec o usúvzťažnenie Hviezdoslavovej spisby s tvorbou svetových umelcov, najmä Shakespeara, Danteho alebo Goetheho (Pražák, 1924; Turčány, 1964).⁸

Tým sa dostávame k tzv. kolektívnej pamäti, ktorá sa stáva centrom pozornosti interdisciplinárnych (historických, sociologických, psychologických alebo politologických) výskumov a ktorá súvisí s tým, ako si istá skupina (napr. národ) uchováva, fixuje a pripomína svoju minulosť (Assmann, 2001). Do kolektívnej pamäti sa selektujú iba tie reálie národnej minulosti, ktoré sú žiaduce pre dominujúcu ideológiu, čím sa pamäť stáva nástrojom spoločenskej kontroly. Relevancia historicko-sociologických výskumov súvisí práve s potrebou prehodnotiť vžitú interpretáciu niektorých dejinných udalostí, pohnutí a činov, ktoré boli počas budovania kultu prehliadané a nahradené zdržanlivou rétorikou, príp. naopak (Maslowski, 2013).

⁷ Spomenieme aspoň prítomnosť Boha, ktorá sa tu vysvetľuje ako symbol dejinnej spravodlivosti alebo koncentrovanej morálky bez zohľadnenia Hviezdoslavovho pevného kresťanského presvedčenia: napr. „Idea, boha“ sa z naivno-ľudovej antropomorfizovanej podoby („otec“) transformuje v Hviezdoslavovom vide do princípu spravodlivosti, záväzného pre život človečenstva, národov i jednotlivých ľudí“ (Mazák et al., 1988, s. 244) alebo „Hviezdoslavov ‚Boh‘ vystupuje [...] predovšetkým ako symbol, ako abstraktná idea dejinnej spravodlivosti [...]. Hviezdoslavove spory s ‚Bohom‘ nemajú naozaj nič spoločné s teológiou a s náboženskou poéziou ich spája iba reč vonkajších symbolov [...]“ (Šmatlák, 1961, s. 229).

⁸ Kult P. O. Hviezdoslava ako najväčšieho slovenského básnika (kriticky) reflektoval už A. Matuška (1950) a zo súčasných bádateľov napr. Z. Rédey (2021). V. Mikula (1997) obdobne upriamuje pozornosť na (auto)mýto-tvorný proces, ktorý je potrebné demaskovať, odhaľovať ho a protirečiť mu. S Mikulovými tvrdeniami polemizuje J. Minahane (2019, s. 368), ktorý kladie otázku: „Je skutočne také neobvyklé a také trestuhodné, ak má významný básnik svoj mýtus a svoj automýtus?“. Minahanovo označenie hviezdoslavovského kultu za niečo prirodzené dosvedčuje, že mýtus najväčšieho slovenského básnika je v národnom povedomí integrovaný do takej miery, že jeho prehodnocovanie bude/je do značnej miery problematizované.

2 Matka, ľud a práca ako súčasť schematickeho obrazu P. O. Hviezdoslava

Obsahový rozbor starších školských kníh preukázal ideologické zaťaženie motívu matky, ľudu/národa a práce.⁹ Básnikova matka Terézia rod. Medzihradská je v učebných textoch vyobrazená v dvoch polohách: ako životný vzor pre Hviezdoslava a ako iniciátorka Hviezdoslavovho národného uvedomenia (osobný príklad, o ktorom uvažujú tvorcovia publikácií, je exponovaný na emocionálnej a morálnej rovine¹⁰). Príklon k veršovaniu v slovenskom jazyku sa v komunikátoch vysvetľuje v súlade s legendou (ktorá nie je historicky podložená) o oravskej svadbe, na ktorej Hviezdoslav recitoval maďarskú báseň, čím rozplakal svoju matku, ktorá vlastnému synovi nerozumela. Pohľad na zarmútenú matku priviedol básnika k rozhodnutiu uprednostniť literatúru písanú po slovensky.¹¹ Sujet o Hviezdoslavovom „prerode“ sa v školských knihách vyznačuje pátosom, umeleckosťou až klišéovitou, a didaktická explikácia je rovnako podložená láskou k národu a rodine: „[...] Pavlovi Országhovi hrozilo odnárodnenie, ale láska k domovine, k matke [...] mu pomohli prekonať cudzie vplyvy a básnik začal tvoriť v slovenčine“ (Cesnaková et al., 1990, s. 96). Uvedené súvisí s tým, že po februárovom prevrate sa profilovalo, resp. pretrvalo národnoobrodenecké „pojetí matky jako zásadní postavy, která ovlivňuje názorový svět dalšího pokolení“, a súčasne bola matka „vyzdvihovaná díky svému vlivu na utváření národnostní identity“ (Nečasová, 2018, s. 154).

Aplikácia a interpretácia motívu slovenského ľudu sa pohybuje na línii utrpenie ľudu → boj za ľud, pričom tzv. národná bolesť koreluje s nepriaznivou politickou situáciou, vytláčaním slovenčiny z vybraných sfér spoločenského života, sociálnou nespravodlivosťou, vykorisťovaním a morálnym úpadkom atď. Hviezdoslav, (auto)štylizovaný do roly spolutrpiteľa [„kým trpí rod, musí trpieť i jeho básnik“ (Boor et al., 1957, s. 39), čo je parafrázou veršov z cyklu *Letorosty*], sa podľa školských kníh rozhodol bojovať za národnú slobodu prostredníctvom slovesného umenia.¹² Predstava boja sa obrazne

⁹ V tejto súvislosti uvažujeme o motívoch (nie o lexémach), a to z toho dôvodu, že socialistická ideológia sa manifestuje vo väčšom, tematicky zjednotenom vnútrotextovom kontexte a nie je obmedzená na obsahovo a formálne uzavreté jednotky (napr. motív matky je exponovaný v pasusoch o dedinskej svadbe, motív ľudu vo výklade *Hájkovej ženy*, motív práce pri zhodnotení autorovho detstva, štúdia a profesijného pôsobenia atď.).

¹⁰ Napr. „Vychovávala ho nežná a citlivá matka Terézia Medzihradská“ (Petrus et al., 1985, s. 38); „Mladému Hviezdoslavovi bola matka vzorom v konaní. Učila ho vidieť pravdu a spravodlivosť [...]“ (Krpčiar & Juríčkova, 1994, s. 169) alebo, „Trvalý mravný životný základ mu dali jeho rodičia – otec mu bol vzorom pracovitosti, matka skromnosti a láskavosti“ (Cesnaková et al., 1990, s. 96).

¹¹ Napr. „V oku matky, ktorá po maďarsky nerozumela, zaleskla sa slza. Prišlo jej ľúto, že nerozumie, čo syn hovorí. Táto chvíľa bola pre mladého poblúdlíca rozhodujúca“ (Boor et al., 1957, s. 39).

¹² Slovesné umenie plnilo v 19. storočí predovšetkým národnozáchovnú, národnoreprezentatívnu a etnoemancipačnú funkciu (Vrajová, 2020), s čím koreluje nadosobná línia Hviezdoslavovej spisby. Staršie didaktické texty (1954–1995) však zanedbávajú fakt, že v autorovom umeleckom kánone je rovnako zastúpená osobná tematika a intímna lyrika.

spája s ústredným konfliktom *Hájnikovej ženy*, simplifikovaným ako opozícia svet chalúp vs svet kaštieľov: spisovateľ polemizuje s pánmi, čiže so šľachtou (poťažne buržoáziou a imperializmom), kriticky reflektuje vykorisťovanie, zdieľanie, nezáujem o národné veci a pod. Školské knihy sa okrajovo zaoberajú aj skutočnosťou, že Hviezdoslav sa vo svojej lyrike zameriava nielen na obhajobu ľudu, ale aj na jeho kritiku: reflektuje napr. rozšírený alkoholizmus, neusporiadaný spôsob života, zhýralosť, lahostajnosť vo vzťahu k starším a iné. Na druhej strane sa dobová didaktická interpretácia vzťahu iba na spoločensko-politické realie.¹³ V tejto súvislosti je sporný aj výklad básne Slovenský Prometheus – či možný je? (cyklus *Stesky*), ktorý usúvzťahuje trpiaceho Prometeja so slovenským národom¹⁴; alebo interpretácia *Krvavých sonetov* v intenciách príklonu k práci.¹⁵

Tento motív sa exponuje buď v súvislosti s dôležitosťou práce v živote P. O. Hviezdoslava, alebo v súvislosti so zobrazením práce v jeho literárnej produkcii. Prvý prípad síce vstupuje do relácie s tvorcovým detstvom alebo spisovateľskou činnosťou, ale zároveň predstavuje východisko pre tendenčné doplnenia: Hviezdoslav si odniesol z domu lásku a úctu k roľníckej práci, pričom práca ako najvyššia hodnota dáva zmysel ľudskej existencii (Minárik et al., 1973; Petrus et al., 1985); práca je zdrojom mravnosti (Trutz et al. 1985); práca je východiskom zo zlého národného rozpoloženia (Gašparík & Tomčík, 1970); práca rozmliaždi vykorisťovateľov (Boor et al., 1957) atď.¹⁶ Na druhej strane sú apoteózy práce (a príklady pozitívneho vzťahu k práci) do školských kníh abstrahované najmä z prírodných cyklov *Prechádzky jarom*, *Prechádzky letom* a zo zbierky *Stesky* (tu je relevantná báseň s incipitom Ó, práci všetka češť a K ľudu, k ľudu, mládež moja, v kto-

¹³ Napr. „[Hviezdoslav] Nezakrýva si však oči ani pred chybami nášho ľudu. Nemohol u neho nevidieť napr. nerest alkoholizmu. No vie, že i toho príčiny sú predovšetkým sociálne a že tu môže mnoho pomôcť i vzdelanie, školy“ (Boor et al., 1957, s. 45). Výrazné rozšírenie alkoholizmu v druhej polovici 19. storočia súvisí jednak s ekonomicko-sociálnou zaostalosťou Slovenska a nedostatkom pracovných príležitostí, jednak s nárastom priemyselnej výroby liehovín (Faltánová, 2000), avšak citované tvrdenie nie je vo vzťahu k Hviezdoslavovmu kánonu podložené ani úryvkom z literárneho diela, ani inými archívnymi zdrojmi (napr. korešpondenciou), takže údajný spisovateľov názor nie je možné verifikovať. Argumentačnou oporou by pritom mohli byť verše z básne s incipitom Vlni drepelo tu ešte bujný chrastie (zbierka *Prechádzky letom*): „[...] Školy buduj, abyš vládol / zrúcať krčmy! / Svetlo školy – zlaté mravy: – / zmúdieš, zmocnieš, budeš zdravý...!“ (Hviezdoslav, 1954, s. 101).

¹⁴ „Prometeus tu symbolizuje trpiaci slovenský ľud a supy stelesňujú predstaviteľov zlého spoločenského usporiadania“ (Boor et al., 1957, s. 45), hoci z obsahového usporiadania básne vyplýva, že do postavy Prometeja sa štylizuje sám básnik, sužovaný spoločenskou neúčinnosťou svojej poézie a trestaný za „viny“ dobovej spoločnosti: „[...] Tak, ajhľa, trpí veľký mučeník / za svojich chyby, poklesky a hriechy“ (Hviezdoslav, 1973, s. 195).

¹⁵ „Práca nesmie byť viac kľatbou biednych, ale jediným čestným prostriedkom výživy a kultúrneho rastu. [...] Toto je výsostne humanitný zmysel a odkaz básnika Krvavých sonetov“ (Boor et al., 1957, s. 46).

¹⁶ Takéto konštatácie plnia v intenciách socialistického kultu práce výchovné ciele bez explicitnej a racionálnej argumentačnej opory (Nečasová, 2018). Prezentáciu Hviezdoslavovho prístupu pritom nachádzame napr. v liste S. H. Vajanskému z 26. 4. 1883, kde expedient píše nasledovné: „Ozaj nepocítiš radosť, slasť zo samej práce? Neverím. Nuž a či to nič nehodno? Ja, ak som vôbec okúsil blaženstva voláky, tak okusujem ho vtedy, keď môžem byť sám svoj, keď môžem duševne vykrvacať“ (Hviezdoslav, 1985, s. 78).

rej sa prelína láska k práci a národu s ideologicky interpretovaným apelom na mladú generáciu). Do novších školských kníh takéto uchopenie motívu práce nepreniklo.¹⁷

V súvislosti s motívom národa je v druhej časti výskumnej vzorky badateľná rovnováha medzi nadosobnou a intímnou lyrikou: zatiaľ čo sa v skorších textoch zdôrazňovala výlučne národnospoločenská línia spisovateľovej spisby, v súčasných učebných materiáloch sa do popredia dostáva aj tá osobná (subjektívno-reflexívna) línia, v ktorej sa lyrický subjekt vyrovnáva s úmrtím rodinných príslušníkov (rodičov a súrodencov), starnutím, depresiami, tzv. bezozvenovosťou tvorby, bezdetnosťou, ale aj krásou hornooravskej prírody atď. Na druhej strane je v školskej praxi stále prítomný stereotyp o dominancii nadosobnej spisby: okrem iného to potvrdzuje výrok, že básnik sa rozhodol svojimi básňami bojovať proti nespravodlivosti a zlu (Varsányiová, 2006), kde nachádzame socialistickú ideológiu presadzovaný koncept boja. Ideologicky najzaťaženejší je obraz matky, aj keď legenda o Hviezdoslavovom obrodení sa nespomína ani raz. Materinský motív sa vo vybraných statiach exponuje pri rozbere cyklu Čierny rok (zbierka *Letorosty*), a to v súvislosti s najpresvedčivejšou rozlúčkou s mŕtvou matkou (Caltíková, 2010)¹⁸ a v súvislosti s milovanou matkou Teréziou, ktorej básnik sonety venoval (Sviteková, 2020a). Pri výklade básne s incipitom Mňa kedys' zvädzal svet (zbierka *Letorosty*) sa zas pripisujú zásluhy milovanej matke, vďaka ktorej Hviezdoslav neopustil vlastnú reč a vlastný národ (Caltíková, 2010). Relevantný je aj lyrický text Priadka (zo spisovateľových prvotín) označený ako krásna spomienková báseň na matku (Varsányiová, 2006).¹⁹

Naproti tomu pri lyricko-epickej *Hájnikovej žene* registrujeme prekonávanie ideologickej zaťaženosti: v prvej časti materiálovej základne sme sa stretli iba s interpretáciou v intenciách svet chalúp vs svet kaštieľov, kde predstavitelia ľudu boli utláčani, zdieraní, morálni a nakoniec triumfujúci, zatiaľ čo predstavitelia pánov boli arogantní, zdierajúci, amorálni a napokon porazení (eventuálne demaskovanie zlých vlastností ľudových postáv koreluje s odvolaním sa na sociálne príčiny). Tieto charakteristiky reflektujú podľa starších školských kníh mocenské usporiadanie dualistickej monarchie, nespravodlivé postavenie slovenského národa a Hviezdoslavovu horlivosť za národné veci (v medziach obhajoba ľudu → kritika utláčateľov). V súčasných učebných textoch sa takéto čierno-biele videnie sveta stiera a na jednej strane sa uvažuje o veľkej miere idealizovania Hanky a Miška, ale aj a o exponovaní ich záporných vlastností (Hanka je koketná, Miško prchký), pričom na druhej strane sa akcentuje poľudštená podoba šľachticov, najmä odpúšťajúceho starého Villániho (Polakovičová et al., 2011). Centrálné postavenie *Hájnikovej ženy* v súčasných učebných osnovách spolu s intenciou priblížiť

¹⁷ Práca je v nich reflektovaná ako jeden z motívov národnospoločenskej lyriky (Polakovičová et al., 2011) alebo ako (tvorivá literárna) práca P. O. Hviezdoslava (Sviteková, 2021a).

¹⁸ Hviezdoslav sa v znelkách s matkou nelúči, dokonca sa ani umelecky nevyrovnáva s tragickými udalosťami (keďže básnický súbor vznikol takmer rok po jej smrti), ale skôr „rozpráva“ čitateľskej obci o matkinom odchode s emocionálno-expresívnym „utlmením“ vyplývajúcim z temporálnej dištancie (Šmatlák, 1961).

¹⁹ V starších školských knihách je uplatnená referencia s elatívom, čiže prekrásna spomienková báseň (Minárik et al., 1973; Petrus et al., 1985).

a zatriktívniť toto rozsiahle dielo nedospelému čitateľovi môže viesť k nepodloženým – „Návštevníci hájovne [pod Babou horou] si môžu sadnúť na lavičku pod storočnú lipu, kde sedával Hviezdoslav“ (Sviteková, 2021a, s. 24) – alebo gýčovitým až bulvárnym tvrdeniam: „Ešte ťažšie ako sestrinu smrť niesol básnik smrť matky. Vzápätí zomrel aj brat Mikuláš (1887). Tento dobrý človek podľahol trápeniu s mravne spustnutou ženou-alkoholičkou“ (Havlíčková et al., 2010, s. 71).

3 Jazykové prejavy hviezdoslavovského kultu

Završenie mýtotočného procesu nám umožňuje abstrahovať jazykové manifestácie kultu osobnosti na úrovni hviezdoslavovských referencií: v starších školských knihách ide predovšetkým o superlatívny adjektív, menné výrazy s hodnotiacim (a potenciálne hodnotiacim) významom a o nepriame/obrazné pomenovania.²⁰ Hviezdoslavovský kult pritom nesúvisí s atribútmi, ktoré sa básnikovi prisudzujú, ale skôr s ich kognitívnym skreslením a absenciou racionálnej argumentácie: napr. uplatnenie hraničnej kvalitatívnej miery a absolutizovanie superlatívov neumožňuje porovnať Hviezdoslavovu spisbu s dielom iných autorov (Komárek et al., 1986). Dochádza k tomu pri denomináciách typu náš najväčší básnik (Cesnaková et al., 1990), najlepší slovenský básnik (Boor et al., 1957), najcennejšia zbierka slovenskej poézie (Obert et al., 1994) a pod. Hodnotiace výrazy zas participujú na budovaní vzoru, ktorý treba nasledovať: napr. génus Hviezdoslavovho typu (Gašparík & Tomčík, 1970), jeden z najlepších vzorov slovenského jazyka (Butvin, 1954), vzácny príklad obdivu, úcty, lásky k prírode (Krpčiar & Juričková, 1994) atď. V tomto prípade sa funkčne využívajú aj sémantické posuny s rôznou mierou obraznosti, a to buď na lunisolárnej a flórizáčnej rovine, ale aj na rovine usúvzťažnenia P. O. Hviezdoslava so svetovými autormi, či na rovine letory.²¹ Evidujeme aj prípady, keď sa pozitívne hodnotenie prelína s odborn(íck)osťou (cudzími slovami) a umeleckosťou (na úrovni lexiky, ale predovšetkým na úrovni rytmu vytváraného funkčnými pauzami a trojzložkovými zoskupeniami): meno Hviezdoslav – synonymum slovenskej duchovnej tvorivosti (Obert et al., 1994); poeta slovenskej kalokagatie, dobrodružný, mäkký, zádučníčivý (Ihnátková et al., 1995) a iné.

Medzi typické lingválne prejavy kultu osobnosti patrí subjektívne, zveličujúce, nepodložené až manipulatívne hodnotenie (Kabát, 2011), pri ktorom sa funkčne uplatňuje tzv. emocionálny argument ad populum (Kraus, 2008): „Pavol Országh-Hviezdoslav je najväčší slovenský básnik. Jeho veľkosť nie je len v najrozsiahlejšej básnickej tvorbe

²⁰ V tejto súvislosti abstrahujeme od proprií (Pavol Országh, Hviezdoslav, Oravec, Slovák) a lexém s opisným lexikálnym významom, resp. axiologickou neutrálnosťou (básnik, autor, moderný básnik, priekopník realizmu; dielo, mnohotvárna tvorba, klasická literatúra atď.).

²¹ Napr. Hviezdoslav – veľké, najväčšie svetlo (Ihnátková et al., 1995); mladý Goethe (Boor et al., 1957); človek veľkého, zlatého srdca (Ihnátková et al., 1995); nevädnuce kvety [prvotiny] a zrelé plody [neskoršia tvorba] (Neumanová, 1970), Hájnikova žena – prvý veľký lyricko-epický plod hornej Oravy (Neumanová, 1970) a iné.

a v jej umeleckej hodnote, ale predovšetkým vo význame, aký má pre život nášho národa“ (Boor et al., 1957, s. 39). V extenzívnych konštrukciách sa môžu objektívne charakteristiky spájať so subjektívnou a spoločensko-politickou interpretáciou (uplatňuje sa argument ad populum, nepriamo aj argument ad vanitatem²²): napr. pokroková, vlastenecká a ľudová literatúra, ktorá v ťažkých časoch kapitalizmu pomáhala bojovať proti sociálnemu a národnému útlaku a za krajší život (Butvin, 1954).

Do novších školských kníh prenikli niektoré stereotypné denominácie P. O. Hviezdoslava, predovšetkým najlepši/najväčší/najvýznamnejší básnik slovenskej poézie (Caltíková, 2010; Havlíčková et al., 2010; Petříková et al., 2000). Odkazovanie na Hviezdoslava ako na najväčšieho slovenského spisovateľa sa však spája s uvedením diskrepacie medzi (objektívne posúdenou) úrovňou tvorcovho diela, príp. jedinečnosťou jeho talentu a (subjektívne prisúdeným) statusom veľkosti: „V čase, keď P. O. Hviezdoslav obdivoval poéziu Jana Bottu, nevedel ešte, že v slovenskej literatúre získa prívlastok ‚najväčší slovenský básnik‘“ (Petříková, 2011b, s. 20). Na rozdiel od starších didaktických komunikátov v tomto prípade registrujeme aj tendenciu argumentačne podložiť Hviezdoslavovu veľkosť inovatívnou formou, bohatstvom tém, žánrovou pestrosťou, rozmanitosťou stôp alebo rozsiahlosťou básnického diela (Caltíková, 2010; Polakovičová et al., 2011; Varsányiová, 2006). Pri referovaní na básnikov kánon ako celok nie sú prítomné schematické frázy a formulácie typu „národnoobrodenecká a vlastenecká tvorba“ ako v prvom prípade, ale autori učebníc sa viac zameriavajú na predstavenie niektorých umeleckých artefaktov P. O. Hviezdoslava (cyklu Čierny rok, balady Zuzanka Hraškovie, skladby *Hájnikova žena* a ďalších) a pri odkazovaní spravidla používajú nerozvinuté substantívum dielo, tvorba, báseň a pod.

Záver

Kult P. O. Hviezdoslava ako najväčšieho slovenského spisovateľa sa začal konštituovať ešte počas autorovho života, rozvinul sa po básnikovej smrti v roku 1921, naplno sa prejavil po februárovom prevrate v roku 1948 a v zaužívaných kognitívnych štruktúrach (stereotypoch) pretrval aj po páde režimu, hoci býva čoraz častejšie prehodnocovaný a reinterpretovaný (Rédey, 2021). Vzhľadom na uvedené sa záverečné konštatácie profilujú v dvoch líniách (usúvzťažnených s bipolárnosťou výskumnej vzorky).

1. Obraz P. O. Hviezdoslava sa v starších školských knihách spája v prvom rade s predstavou spoločensky angažovaného spisovateľa. Dôraz sa pritom kladie na autorovu národno-spoločenskú lyriku, ktorá sa explikuje v intenciách lásky k ľudu, príklonu k proletariátu, boja za národ, práce pre národ, kritiky buržoázie a imperializmu

²² Populistický argument je vystavaný na sľuboch a deklarovanom konaní v prospech majority, kým druhý uvedený sa zameriava na líškanie, pochlebovanie, ľutovanie alebo glorifikovanie zacielené na majoritu (Kraus, 2008; Patráš, 2018).

- a pod. Modelovanie Hviezdoslava ako prototypu a vzoru koreluje so subjektívnym, príp. emocionálne ladeným a nepodloženým hodnotením (ktoré sa na jazykovej rovine prejavuje aj hromadením superlatívov). Osobitne uvažujeme o socialistickej interpretácii roly matky ako iniciátorky Hviezdoslavovho národného prerodu.
2. V novších školských knihách dochádza k prehodnoteniu niektorých výkladov, konkrétne čierneho videnia sveta, akcentovania spoločenských funkcií národného kánonu (národnoslobodzovacej, etnoemancipačnej a ďalších), alebo deklarovania spisovateľovej veľkosti bez priblíženia umeleckých kvalít jeho spisby. Na druhej strane sa ukazuje, že niektoré dobové vysvetlenia (o Hviezdoslavovom príklone k slovenčine) spolu s ustálenými kolokáciami v didaktickej komunikácii perzistujú.

Literatúra

- Assmann, J. (2001). *Kultúra a pamäť*. Prostor.
- Bartmiński, J. (2016). *Jazyk v kontextu kultúry. Dvanásť statí z lublinskéj kognitívnej etnolingvistiky*. Karolinum.
- Dubcová, V. (1980). Dve podoby socialistickej poézie. In O. Marušiak (Ed.), *Litteraria XXII. Socializmus a národná literatúra. Medziliterárny kontext slovenskej socialistickej literatúry II* (s. 258–278). Veda, vydavateľstvo SAV.
- Faltánová, Ľ. (2000). K spolkovému životu v meste. *Slovenský národopis*, 48(3–4), 261–277.
- Findra, J. (2013). Štylistika súčasnej slovenčiny. Osveta.
- Gejgušová, I. (2021). Role čítanek pri z kvalitňovaní literárnej výchovy na základní škole. *O dieťaťi, jazyku, literatúre*, 9(1), 134–142.
- Hasarová, Z. (2020). Indoktrinácia pofebruárovej spoločnosti. Kult osobnosti ako nástroj sovietskej československého občana. *Kultúrne dejiny*, 11(3), 329–354.
- Kabát, J. (2011). *Psychologie komunismu*. Práh.
- Komárek, M.; Kořenský, J.; Petr, J.; Veselková, J. (1986). *Mluvnice češtiny II*. Academia.
- Kraus, J. (2008). *Jazyk v proměnách komunikačních médií*. Karolinum.
- Kučerová, S. (2019). Vývoj čítanky pro českou základní školu. *Pedagogická revue*, 66(4), 103–113.
- Masłowski, N. (2013). Politika paměti: Mezi minulostí a přítomností. *Slovenská politologická revue*, 13(4), 274–288.
- Matějová, K. (1981). Hviezdoslav dnes. *Kultúra slova*, 15(8), 270–275.
- Matuška, A. (1950). *Nové profily*. Slovenský spisovateľ.
- Mazák, M.; Gašparík, M.; Petrus, P.; Pišút, M. (1988). *Dejiny slovenskej literatúry 2. Novšia slovenská literatúra (1780 – 1918)*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Mikk, J. (2007). Učebnice – budúcnosť národa. In J. Maňák & P. Knecht (Eds.), *Hodnocení učebnic* (s. 11–23). Paido.
- Miko, F. (1995). Živá kultúra. In Ľ. Plesník (Ed.), *Ako vstupovať do živej kultúry: Kapitoly z literárnej vedy a estetiky* (s. 7–23). Vysoká škola pedagogická v Nitre.
- Mikula, V. (1997). *Od baroka k postmoderne: Interpretáčnej sondy do slovenskej literatúry*. Vydavateľstvo L. C. A.
- Minahane, J. (2019). Moderný, nie módný: Hviezdoslav 1909 – 1914. In J. Pekarovičová & M. Vojtech (Eds.), *Studia Academica Slovaca 48: Prednášky 55. letnej školy slovenského jazyka a kultúry* (s. 361–374). Univerzita Komenského v Bratislave.

- Molnárová, P. (2022, v tlači). *Jazyk obdobia socializmu v sociokomunikačných a pragmatikomunikačných súvislostiach*. Belianum.
- Nečasová, D. (2018). *Nový socialistický človek. Československo 1948–1956*. Host.
- Patráš, V. (2018). Argumentovanie v mediálnej komunikácii z krízového prostredia (mainstream verzus alternatívne spravodajstvo). In P. Odaloš (Ed.), *Synchrónne a diachrónne kontexty jazykovej komunikácie: Zborník materiálov z 9. medzinárodnej konferencie o komunikácii v Banskej Bystrici 17.–18. 9. 2015* (s. 37–53). Belianum.
- Petlák, E. (2004). *Všeobecná didaktika*. IRIS.
- Pinkas, J. (2014). Propaganda, škola, normalizace: Didaktické využití normalizační propagandy. In J. Pažout (Ed.), *Informační boj o Československo/v Československu (1945–1989)* (s. 208–223). Technická univerzita v Liberci.
- Pražák, A. (1924). *Hviezdoslav a Dante*. Filosofická fakulta University Komenského.
- Rédey, Z. (2021). Hviezdoslav – básnik veľkých paradoxov a paradoxnej veľkosti. *Slovenská literatúra*. 68(6), 592–613.
- Šmatlák, S. (1961). *Hviezdoslav. Zrod a vývin jeho lyriky*. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- Turčány, V. (1964). Hviezdoslav a Shakespeare. *Slovenská literatúra*, 11(3), 225–242.
- Váňová, K. (2021). Čítanka a čtenář mladšího a středního školního věku. *O dietati, jazyku, literatúre*, 9(1), 143–154.
- Vrajová, V. (2020). *Štylistické kontúry poézie*. Vydavateľstvo Matice slovenskej.

Pramene

- Boor, J., Butvin, J., Kostolný, A., Kusý, I., Sedlák, I., Serdula, I. (1957). *Slovenská literatúra pre 10. ročník všeobecnovzdelávacích škôl*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Butvin, J. (1954). *Čítanka pre tretí ročník pedagogických škôl*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Caltíková, M. (2010). *Slovenský jazyk a literatúra. Pomôcka pre maturantov a uchádzačov o štúdium na vysokých školách*. ENIGMA.
- Cesnaková, E., Mazáková, J., Obert, V. (1990). *Literatúra pre 7. ročník základnej školy*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Černúšková, H., & Pretschnerová, K. (1973). *Literárna výchova pre 8. ročník základnej deväťročnej školy*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Gašparík, M., & Tomčík, M. (1970). *Literatúra pre 2. ročník SVŠ a 2. a 3. ročník SOŠ*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Havlíčková, I., Mužíková, O., Ondra, J., Sakálová, Z., Schreinerová, M. (2010). *Zmaturuj z literatúry 2. Nielen obsahy slovenských a svetových literárnych diel*. Didaktis.
- Hviezdoslav, P. O. (1954). *Prechádzky jarom. Prechádzky letom*. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- Hviezdoslav, P. O. (1973). *Dielo II*. Tatran.
- Hviezdoslav, P. O. (1985). *Hviezdoslav zblízka. Výber z listov*. Tatran.
- Ihnátková, N., Fedorová, M., Jablonská, M., Krahulcová, V., Trutz, R. (1995). *Čítanka 2 pre 2. ročník gymnázií a stredných škôl*. LITERA.
- Ihnátková, N., & Kotoun, J. (1974). *Literárna čítanka pre učňovské školy a odborné učilišťa*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Ivanová, M. (1994). *Slovenský jazyk a literatúra. Prehľad stredoškolského učiva pre maturantov a uchádzačov o štúdium na vysokých školách*. ENIGMA.
- Krpčiar, J., & Juričková, E. (1994). *Literatúra pre 6. ročník základných škôl*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Lednická, A., Könyová, L., Lomenčík, J., Papp, M., Štefancová, M. (2019). *Úspešná maturita. Slovenský jazyk a literatúra*. TAKTIK.

- Minárik, J., Kotoun, J., Petrus, P., Tomčík, M., Kasáč, Z., Mazáková, J., Mazák, P. (1973). *Literatúra pre internátne stredné školy pre pracujúcich*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Neumanová, Ľ. (1970). *Čítanka pre 2. ročník stredných všeobecnovzdelávacích a pre druhý a tretí ročník stredných odborných škôl*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Neumanová, Ľ. (1973). *Čítanka pre 2. ročník gymnázií a pre 2. ročník stredných odborných škôl*. 2. časť. Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Obert, V., Ivanová, M., Žemberová, V. (1994). *Literatúra pre 2. ročník gymnázií a stredných škôl*. Poľana.
- Petríková, D. (2011a). *Literárna výchova pre 8. ročník základných škôl a 3. ročník gymnázií s osemročným štúdiom*. VKÚ.
- Petríková, D. (2011b). *Literárna výchova pre 9. ročník základných škôl a 4. ročník gymnázií s osemročným štúdiom*. VKÚ.
- Petríková, D., & Trutz, R. (2000). *Literárna výchova pre 7. ročník základných škôl*. Poľana.
- Petríková, D., Trutz, R., Greifová, E. (2000). *Literárna výchova pre 6. ročník základných škôl*. Poľana.
- Petrus, P., Gažiová, A., Tomčík, M. (1985). *Literatúra pre 2. ročník stredných škôl (gymnázií, stredných odborných škôl, stredných odborných učilíšť a stredných škôl pre pracujúcich)*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Petrus, P., & Tomčík, M. (1978). *Literatúra pre 2. ročník gymnázií a pre 2. ročník stredných odborných škôl*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Polakovičová, A., Caltiková, M., Štarková, Ľ., Mezeiová, A. (2011). *Literatúra II pre stredné školy*. Orbis Pictus Istropolitana.
- Somorová, R. (2005). *Nová maturita. Slovenský jazyk a literatúra*. Príroda.
- Sviteková, R. (2020a). *Literatúra pre 7. ročník ZŠ. TAKTIK*.
- Sviteková, R. (2020b). *Pracovný zošit z literatúry pre 7. ročník ZŠ. TAKTIK*.
- Sviteková, R. (2021a). *Literatúra pre 8. ročník ZŠ. TAKTIK*.
- Sviteková, R. (2021b). *Literatúra pre 9. ročník ZŠ. TAKTIK*.
- Sviteková, R. (2021c). *Pracovný zošit z literatúry pre 8. ročník ZŠ. TAKTIK*.
- Sviteková, R. (2021d). *Pracovný zošit z literatúry pre 9. ročník ZŠ. TAKTIK*.
- Trutz, R., Gažiová, A., Pado, J. (1985). *Metodická príručka na vyučovanie literatúry na 2. ročníka gymnázia, stredných odborných škôl a stredných odborných učilíšť (študijné odbory)*. Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Varsányiová, M. (2006). *Príručka slovenskej literatúry pre stredoškôľakov*. VARIA PRINT.

Kontakt:

PhDr. Vladimíra Vrajová

Katedra slovenského jazyka a komunikácie, Filozofická fakulta,

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica

e-mail: vladimira.vrajova@umb.sk

PhDr. Vladimíra Vrajová je doktorandka v študijnom odbore filológia a vo svojej výskumnej činnosti sa sústreďuje na štylistickú analýzu a didaktický potenciál poézie P. O. Hviezdoslava.